

***Kształcenie w zakresie
przedsiębiorczości w polskich
uniwersytetach na studiach
nieekonomicznych
(na przykładzie kierunku geografia)***

STRESZCZENIE

Nauczanie w zakresie przedsiębiorczości powinno odgrywać ważną rolę w programach kształcenia na wszystkich etapach edukacji, w tym także w szkolnictwie wyższym na różnych stopniach i kierunkach studiów, nie tylko tych związanych z naukami ekonomicznymi. Przedsiębiorczość jest – w kontekście wymagań współczesnego rynku – jedną z ośmiu najważniejszych kompetencji kluczowych w europejskim systemie edukacji. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, jaka jest rola i miejsce edukacji w zakresie przedsiębiorczości w kształceniu na kierunkach nieekonomicznych w polskich uniwersytetach na przykładzie kierunku geografia, zaliczanego głównie do obszaru nauk przyrodniczych i społecznych. Na podstawie analizy wybranych programów kształcenia oraz planów studiów określono miejsce przedsiębiorczości pod względem ilości (liczba godzin i punktów ECTS) i tematyki kursów oferowanych w ramach studiów, przy uwzględnieniu praktycznych możliwości ich realizacji przez studentów. Analizie poddano także zapisy dotyczące efektów kształcenia w programach studiów, w celu odpowiedzi na pytanie, na ile w programach studiów są implementowane zapisy Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego odnoszące się do przedsiębiorczości. W zakończeniu wskazano na wynikające z analizy marginalne znaczenie przedsiębiorczości w kształceniu geograficznym oraz wskazano na konieczność zmian w tym zakresie, w celu wzmocnienia kształtowania postaw przedsiębiorczych studentów geografii, co jest ważne z punktu widzenia ich wejścia na rynek pracy.

→ **SŁOWA KLUCZOWE** – EDUKACJA, GEOGRAFIA, KOMPETENCJE KLUCZOWE, PROGRAMY KSZTAŁCENIA, PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ, STUDIA WYŻSZE, POLSKA

SUMMARY

Entrepreneurship Education in Polish Universities within Non-economic Studies (in the case of geography)

Entrepreneurship education should play an important role in education programs at all levels of education, including higher education at different levels and fields of study, not just those related to the economics. Entrepreneurship is, in the context of the contemporary market requirements, one of the eight key competences of European education system. The purpose of article is an attempt to answer the question what is the role and position of entrepreneurship education in non-economic studies offered by Polish universities on the case of geography, belonging to the domain of the natural and social sciences. Based on the analysis of selected curricula and study plans, authors specified the place of entrepreneurship in terms of quantity (number of hours and ECTS points) and courses offered during studies, taking into account the practical possibilities of their realization by the students. The authors analysed the records of learning outcomes in curricula, in order to answer the question how the curricula implemented the provisions of the *National Qualifications Framework for Higher Education* relating to entrepreneurship. In conclusion the authors pointed out the marginal importance of entrepreneurship education in the geographical studies and indicated the need for change in this field, in order to strengthen the development of entrepreneurial attitudes of geography students, which is important from the point of view of their entry into the labour market.

→ **KEYWORDS** – CURRICULA, EDUCATION, ENTREPRENEURSHIP, GEOGRAPHY, HIGHER EDUCATION, KEY COMPETENCIES, POLAND

Wprowadzenie

Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości, zarówno pod kątem wiedzy teoretycznej, jak i umiejętności praktycznych, powinno zajmować ważne miejsce w programach kształcenia na wszystkich kierunkach i stopniach studiów, nie tylko tych związanych z naukami ekonomicznymi¹. Kształtowanie postaw przedsiębiorczych oraz wyposażenie w wiedzę i umiejętności z tego zakresu młodych ludzi jest istotne nie tylko z punktu widzenia możliwości zakładania i prowadzenia przez nich własnej

¹ Por. *Entrepreneurship in Higher Education, especially within Non-business Studies. Final Report of the Expert Group*, European Commission, Directorate-General for Enterprise and Industry, 2008.

działalności gospodarczej, ale także podejmowania działań w innych aktywnościach życia zawodowego i osobistego. Dlatego przedsiębiorczość staje się w kontekście wymagań współczesnego rynku kompetencją kluczową², zaliczaną w europejskim systemie edukacji do jednej z ośmiu najważniejszych kompetencji, obok umiejętności porozumiewania się językami ojczystym i obcym, kompetencji matematycznych czy informatycznych, na co zwracało uwagę wielu autorów³. Należy więc przyjąć, że na każdym etapie kształcenia uczniowie i studenci powinni posiadać możliwość rozwijania tej kompetencji, gdyż kształtowanie postaw przedsiębiorczych młodzieży jest niezwykle istotne z punktu widzenia ich funkcjonowania w dorosłym życiu⁴. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w kolejnych reformach programowych polskiej oświaty i szkolnictwa wyższego, w wyniku których następuje wzmocnienie i rozszerzenie zapisów dotyczących zakładanych efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Proponuje się także umożliwienie realizacji tego przedmiotu w zakresie rozszerzonym i zdawania z niego matury, choć na razie propozycja taka, zgłaszana przez wiele środowisk związanych z systemem edukacji, nie została przez MEN przyjęta⁵. W szkolnictwie wyższym taką istotną zmianą było wprowadzenie Krajowych Ram

² Por. *Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie. Europejskie Ramy Odniesienia*, Luxembourg 2007.

³ Por. m.in. M. Borowiec, T. Rachwał, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych na lekcjach geografii wyzwaniem edukacyjnym w procesach globalizacji*. „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2011, nr 7, s. 321-332; S. Kurek, T. Rachwał, *The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union*, „Europa XXI” 2010, nr 19, s. 127-142; T. Rachwał, *Chapter 9. Entrepreneurship Education as a Growth Stimulus for Family Firms*, w: *Exploring the Dynamics of Entrepreneurship*, red. A. Surdej, K. Wach, Toruń 2010, s. 139-156; K. Wach, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian*, w: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, red. P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, Warszawa 2007, s. 120-127; K. Wach, *Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2013, nr 9, s. 246-257.

⁴ Por. T. Rachwał, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w edukacji szkolnej*, w: *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, t. II, red. B. Muchacka, Kraków 2006, s. 427-434

⁵ Por. M. Bartoń, *Przedsiębiorczość jako przedmiot matury 2008*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2005, nr 1, s. 255-258; T. Rachwał, J. Kudełko, M. Tracz, K. Wach, W. Kilar, *Projekt podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości w zakresie rozszerzonym dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2008, nr 4, s. 322-334.

Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego⁶, w których we wszystkich obszarach kształcenia, także humanistycznych czy przyrodniczych, zapisano efekty w zakresie przedsiębiorczości.

W tym kontekście ważna jest odpowiedź na pytanie, na ile problematyka w zakresie przedsiębiorczości jest wprowadzana do programów i planów studiów wyższych w polskich uniwersytetach, nie tylko na kierunkach ekonomicznych, co jest w tym wypadku oczywiste, ale także kierunkach nieekonomicznych⁷. Celem podjętej pracy badawczej i artykułu jest więc prezentacja roli i miejsca edukacji w zakresie przedsiębiorczości w polskich uniwersytetach na przykładzie międzyobszarowego kierunku geografia, zaliczanego głównie do nauk przyrodniczych i społecznych, a w niektórych jednostkach także do nauk humanistycznych. Na podstawie analizy wybranych planów studiów określono miejsce przedsiębiorczości pod względem ilości (liczba godzin i punktów ECTS) i tematyki kursów w strukturze oferowanych studiów. Analizie poddano także zapisy dotyczące efektów kształcenia w programach studiów w celu odpowiedzi na pytanie, na ile w programach studiów są implementowane zapisy Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego odnoszące się do przedsiębiorczości. Dokonano też ich krytycznej oceny w odniesieniu do praktycznych możliwości ich realizacji oraz przedstawiono propozycje zmian w tym zakresie, w celu wzmocnienia kształtowania postaw przedsiębiorczych studentów. Przedstawione wyniki nawiązują do wcześniej podjętych prac badawczych nad miejscem przedsiębiorczości w kształceniu na różnych kierunkach studiów⁸ oraz do rozważań nad miejscem przedsiębiorczości w badaniach geograficznych⁹. W pracy

⁶ Por. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 2 listopada 2011 r. w sprawie Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego, Dziennik Ustaw Nr 253, 2011, poz. 1520.

⁷ Por. J. Cieślak, *Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości na poziomie akademickim*, w: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, red. P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, Warszawa 2007, s. 71-80.

⁸ Por. T. Rachwał, M. Płaziak, *Przedsiębiorczość w kształceniu w zakresie gospodarki przestrzennej w polskich uniwersytetach*, w: *Gospodarka przestrzenna – doświadczenie i wyzwania procesu kształcenia*, red. P. Churski, T. Kudłacz, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN” 2013, z. 251, s. 198-263.

⁹ Por. Z. Ziolo, T. Rachwał, *Entrepreneurship in Geographical Research*, w: *Contemporary Issues in Polish Geography*, red. P. Churski, Poznań 2012, s. 135-155.

badawczej przyjęto założenia, że kształcenie w zakresie przedsiębiorczości jest ważnym czynnikiem umożliwiającym efektywną tranzycję, czyli przejście na rynek pracy, absolwentów geografii¹⁰.

Przeprowadzono analizę 26 planów studiów na kierunku geografia dla studiów stacjonarnych na 14 uczelniach wyższych, zarówno publicznych, jak i prywatnych, w Polsce (co stanowi 87,5% łącznej liczby szesnastu uczelni, które oferują ten kierunek): Akademii Pomorskiej w Słupsku (AP Sł), Szkole Wyższej Przymierza Rodzin w Warszawie (SWPR), Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (UAM), Uniwersytecie Gdańskim (UG), Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie (UJ), Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach (UJK), Uniwersytecie Łódzkim (UŁ), Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (UMCS), Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK), Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (UP Kr), Uniwersytecie Szczecińskim (US), Uniwersytecie Śląskim (UŚ), Uniwersytecie Warszawskim (UW) oraz Uniwersytecie Wrocławskim (UWr). Spośród 26 planów 14 dotyczyło studiów I stopnia licencjackich, natomiast 12 odnosiło się do studiów II stopnia magisterskich. Dokonano również przeglądu 19 programów kształcenia na kierunku geografia we wspomnianych uczelniach w celu identyfikacji sformułowanych efektów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości (tab. 1).

Tab. 1. Liczba analizowanych programów i planów studiów na kierunku geografia według stopni i formy studiów

Stopień/forma studiów	Liczba planów studiów	Liczba programów kształcenia
I stopnia licencjackie	14	10
II stopnia magisterskie	12	9
Razem	26	19

Źródło: opracowanie własne na podstawie planów studiów umieszczonych na stronach internetowych uczelni oraz udostępnionych przez uczelnie.

¹⁰ Por. D. Piróg, *Do Geography Degree Programmes Facilitate a Smooth Transition to the Job Market? Reflections of Working and Job-seeking Graduates in Poland*, „Journal of Geography in Higher Education” 2014, 1-20; D. Piróg, *Destinations of Geography Graduates on the Labour Market in Poland and other Countries*, „Geographia Polonica” 2004, vol. 87/1, s. 95-112; D. Piróg, *Wybrane determinanty tranzycji absolwentów studiów wyższych na rynek pracy. Dylematy współczesnego rynku pracy*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydziałowe UE w Katowicach” 2013, nr 160, s. 131-138.

Wyniki analizy planów studiów geograficznych

Dla celów analitycznych spośród wszystkich kursów oferowanych na kierunku geografia w badanych jednostkach autorzy wyłonili kursy z kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, które następnie zostały podzielone na dwie kategorie kursów: 1) kursy z przedsiębiorczości oraz 2) kursy związane z przedsiębiorczością. Zasadniczym kryterium wyboru kursów i zakwalifikowaniu ich do pierwszej lub drugiej kategorii było założenie, iż nazwa kursu w pełni odpowiada zakresowi treściowemu. Należy zaznaczyć, że pewne treści dotyczące przedsiębiorczości mogły się znaleźć w programach innych kursów, których nazwa nie jest z przedsiębiorczością związana, a więc nie zostały uwzględnione w niniejszych badaniach. Adekwatność nazwy kursu pod kątem zakwalifikowania go do pierwszej lub drugiej kategorii kursów dotyczących przedsiębiorczości oceniana była zgodnie z czterema głównymi, wymienionymi za Krzysztofem Wachem¹¹, podejściami w badaniach nad przedsiębiorczością (tab. 2).

Tab. 2. Przykłady uwzględnionych w analizie kursów według głównych podejść badawczych

Przedsiębiorczość w podejściu badawczym	Przykładowe kursy z przedsiębiorczości	Przykładowe kursy związane z przedsiębiorczością
Przedsiębiorczość jako funkcja osobowości (postawa człowieka)	Praktyka w przedsiębiorstwie, Dydaktyka przedsiębiorczości	Komunikacja interpersonalna, Etykieta w turystyce, Etyka życia społeczno-gospodarczego
Przedsiębiorczość jako funkcja prywatnego przedsiębiorcy	Przedsiębiorczość, Podstawy przedsiębiorczości, Formy indywidualnej przedsiębiorczości	Absolwent na rynku pracy, Wprowadzenie na rynek pracy, Lokalne rynki pracy, Poradnictwo edukacyjno-zawodowe, Projektowanie własnej ścieżki zawodowej

¹¹ Por. K. Wach, *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw. Rozwój przez umiędzynarodowienie*, Warszawa 2012, s. 199; por. K. Wach, *Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych*, art. cyt., s. 247-248.

Przedsiębiorczość jako funkcja mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw	Podstawy ekonomii, Podstawy mikro- i makroekonomii, Podstawy nauki o przedsiębiorstwie, Gospodarka finansowa, System bankowy i ubezpieczeniowy, System podatkowy	Polityka UE dla rozwoju przedsiębiorczości, Prawo w turystyce, Ekonomika turystyki i rekreacji, Elementy prawa administracyjnego i gospodarczego, Innowacyjny produkt turystyczny, Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju turystyki, Obsługa ruchu turystycznego
Przedsiębiorczość jako funkcja czynności menedżerskich	Zarządzanie przedsiębiorstwem, Zarządzanie zasobami ludzkimi, Podstawy przedsiębiorczości i zarządzania, Marketing w turystyce, Zarządzanie przedsiębiorstwem turystycznym w praktyce, Zarządzanie jakością w turystyce	Organizacja pracy i pozyskiwanie funduszy zewnętrznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie planów studiów znajdujących się na stronach internetowych uczelni oraz udostępnionych przez uczelnie.

Wstępne wyłonienie kursów z kształcenia w zakresie przedsiębiorczości spośród ogółu kursów oferowanych w poszczególnych ośrodkach kształcenia było pierwszym etapem badań, który pozwolił na określenie potencjalnej oferty nauczania przedsiębiorczości w ramach omawianego kierunku studiów. Ponadto dokonano rozróżnienia analizowanych kursów na obligatoryjne i fakultatywne, przy czym należy zaznaczyć, że do celów porównawczych i sformułowania w dalszej części badań realnej oferty kształcenia z przedsiębiorczości, kursy określone w planach studiów jako obligatoryjne w ramach specjalności (w przypadku gdy do wyboru studenci mieli przynajmniej dwie specjalności) przypisano do fakultatywnych (tab. 3).

Tab. 3. Potencjalna oferta kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na kierunku geografia w polskich uczelniach

Stopień studiów	Liczba kursów obligatoryjnych z przedsiębiorczości	Liczba kursów fakultatywnych z przedsiębiorczości	Ogólna liczba kursów z przedsiębiorczości	Liczba kursów obligatoryjnych związ. z przedsiębiorczością	Liczba kursów fakultatywnych związ. z przedsiębiorczością	Ogólna liczba kursów związ. z przedsiębiorczością	Ogólna liczba obu kategorii kursów obligatoryjnych i fakultatywnych
I stopnia licencjackie	14	18	32	1	18	19	51
II stopnia magisterskie	1	22	23	1	18	19	42
Razem	15	40	55	2	36	38	93

Źródło: opracowanie własne.

Potencjalna oferta uczelni w zakresie kształcenia z przedsiębiorczości na studiach geograficznych wskazała znaczną rozpiętość w zależności od stopnia studiów. Na studiach I stopnia oferta ta wydaje się wstępnie bogatsza ze względu na większą liczbę kursów z zakresu przedsiębiorczości (51), w tym z przedsiębiorczości – 32 i związanych z przedsiębiorczością – 19. Na studiach II stopnia oferta ta była nieco uboższa (42), proponując 23 kursy z przedsiębiorczości, ale kursów związanych z przedsiębiorczością dokładnie tyle samo, co w przypadku studiów I stopnia – 19. W podziale kursów na obligatoryjne i fakultatywne oferta potencjalna nie jest wyrównana, zarówno dla kursów z przedsiębiorczości, jak i związanych z przedsiębiorczością. Stwierdzono wyraźnie niższy udział potencjalnie oferowanych kursów obligatoryjnych z zakresu przedsiębiorczości. Może to stanowić utrudnienie w realnym uczestnictwie studentów w kursach, uzależnione od wybranej specjalności studiów, o niewyrównanej ofercie kursów z zakresu przedsiębiorczości, co autorzy stwierdzili, dokonując przeglądu programów studiów.

W toku badań analitycznych ofertę potencjalną poddano weryfikacji pod kątem faktycznych możliwości uczestniczenia studentów w kursach dotyczących problematyki przedsiębiorczości, tj. uwzględniono utrudnione uczestnictwo w tych kursach ze

względu na ich fakultatywny charakter – przynależność pewnych kursów do konkretnych specjalności lub pokrywanie się kursów do wyboru w czasie. W praktyce nie ma bowiem możliwości realizacji wielu specjalności jednocześnie lub większości kursów z puli do wyboru na danym roku czy semestrze studiów. Pozwoliło to określić realnie dostępną dla studenta ofertę kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na kierunku geografia. Należy zaznaczyć, że uwzględniono korzystniejszy scenariusz, tj. do oferty realnie dostępnej zaliczono kursy z przedsiębiorczości lub związane z przedsiębiorczością występujące na specjalnościach oferujących więcej takich kursów. Jak zauważono, były to częściej specjalności związane z turystyką lub geografią społeczno-ekonomiczną (tab. 4).

Tab. 4. Realnie dostępna oferta kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na kierunku geografia w polskich uczelniach

Stopień/forma studiów	Liczba kursów obligatoryjnych z przedsiębiorczości	Liczba kursów fakultatywnych z przedsiębiorczości	Ogólna liczba kursów z przedsiębiorczości	Liczba kursów obligatoryjnych związ. z przedsiębiorczością	Liczba kursów fakultatywnych związ. z przedsiębiorczością	Ogólna liczba kursów związ. z przedsiębiorczością	Ogólna liczba obu kategorii kursów obligatoryjnych i fakultatywnych
I stopnia licencjackie	12	17	29	1	13	14	43
II stopnia magisterskie	1	16	17	1	13	14	31
Razem	13	33	46	2	26	28	74

Źródło: opracowanie własne.

W realnie dostępnej ofercie kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na kierunku geografia wyłoniono 74 kursy, spośród których 46 znalazło się w kategorii kursów z przedsiębiorczości, natomiast 28 – w kategorii kursów związanych z przedsiębiorczością. Dominowały więc zdecydowanie kursy *stricte* z przedsiębiorczości, przy czym nie tyle obligatoryjne (13), ile fakultatywne (33). Wśród kursów związanych z przedsiębiorczością, liczebna dominacja kursów fakultatywnych (26) nad obligatoryjnymi (2) była jeszcze bardziej widoczna (tab. 5).

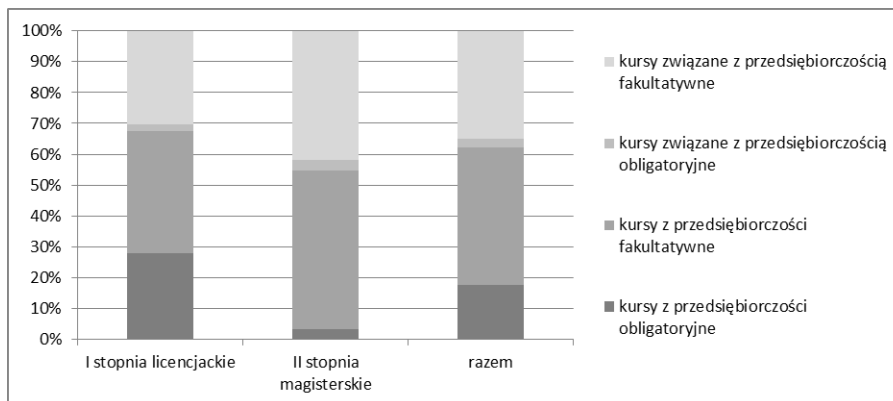
Tab. 5. Liczba kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością w podziale na obligatoryjne i fakultatywne

Kategoria kursu	Kursy obligatoryjne	Kursy fakultatywne
Z przedsiębiorczości	13	33
Związane z przedsiębiorczością	2	26
Razem	15	59

Źródło: opracowanie własne.

Kursy z przedsiębiorczości dominowały na obu stopniach studiów geograficznych, stanowiąc blisko 70% ogółu liczby kursów z zakresu kształcenia z przedsiębiorczości na I stopniu i blisko 60% na II stopniu studiów. Korzystniejsza jednak struktura kursów dotyczyła studiów I stopnia, gdyż zanotowano tutaj nie tylko wyższy udział procentowy kursów z przedsiębiorczości, ale również wyższy udział kursów z przedsiębiorczości obligatoryjnych – blisko 30%, podczas gdy dla studiów II stopnia było to zaledwie nieco ponad 3% (ryc. 1).

Ryc. 1. Struktura kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością według stopni i formy studiów w podziale na obowiązkowe i fakultatywne

Źródło: opracowanie własne.

W ramach analizy realnie dostępnej oferty studiów geograficznych w zakresie kształcenia z przedsiębiorczości określono również strukturę kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością pod względem ich udziału w ogólnej liczbie godzin i punktów ECTS wszystkich oferowanych kursów w toku studiów w uwzględnionych jednostkach kształcenia. Jak już wspomniano, wykonano to w odniesieniu do specjalności, dla której liczba kursów była z punktu widzenia kształcenia w zakresie przedsiębiorczości najkorzystniejsza (tab. 6).

Tab. 6. Struktura godzin i punktów ECTS kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością według jednostek dydaktycznych

Jednostka dydaktyczna i stopień studiów	Procentowy udział liczby godzin kursów z przedsiębiorczości w ogólnej liczbie godzin	Procentowy udział liczby godzin kursów związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie godzin	Procentowy udział liczby godzin obu kategorii kursów w ogólnej liczbie godzin	Procentowy udział ECTS kursów z przedsiębiorczości w ogólnej liczbie ECTS	Procentowy udział ECTS kursów związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie ECTS	Procentowy udział ECTS obu kategorii kursów w ogólnej liczbie ECTS
AP_St_1st	9,3	1,5	10,8	4,4	1,7	6,1
AP_St_2st	4,7	2,4	7,1	5,0	2,5	7,5
SWPR_1st	2,9	0,0	2,9	2,8	0,0	2,8
UAM_Poz_1st	1,3	0,0	1,3	1,7	0,0	1,7
UAM_Poz_2st	1,5	0,0	1,5	0,8	0,0	0,8
UG_1st	15,4	0,0	15,4	10,0	0,0	10,0
UG_2st	0,0	1,5	1,5	0,0	0,8	0,8
UJ_1st	1,5	2,7	4,2	1,1	2,2	3,3
UJ_2st	5,5	2,7	8,2	4,2	1,7	5,8
UJK_1st	2,6	2,6	5,3	3,3	4,4	7,8
UJK_2st	3,0	0,3	3,3	5,0	0,0	5,0
Uł_1st	1,6	0,0	1,6	1,7	0,0	1,7
UMCS_1st	1,4	0,0	1,4	1,1	0,0	1,1
UMCS_2st	0,0	2,2	2,2	0,0	2,5	2,5
UMK_1st	1,7	3,6	5,3	1,7	3,9	5,6
UMK_2st	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
UP_Kr_1st	8,0	3,1	11,1	11,7	3,3	15,0
UP_Kr_2st	25,8	6,5	32,3	15,8	4,2	20,0
US_1st	1,4	0,0	1,4	1,7	0,0	1,7
US_2st	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
UŚ_1st	1,1	0,0	1,1	2,2	0,0	2,2
UŚ_2st	3,3	5,6	8,9	3,3	5,8	9,2
UW_1st	1,1	0,0	1,1	1,1	0,0	1,1
UW_2st	3,0	1,5	4,5	2,5	0,8	3,3
UWr_1st	2,5	2,2	4,7	2,2	2,2	4,4
UWr_2st	8,0	1,6	9,6	6,7	1,7	8,3

Źródło: opracowanie własne.

Najwyższy udział godzin i punktów ECTS w toku studiów zanotowano dla jednostek oferujących na kierunku geografia specjalność z przedsiębiorczości, były to: Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, studia I i II stopnia, oraz Uniwersytet Gdański, studia I stopnia. W Uniwersytecie Pedagogicznym na kierunku geografia o specjalności geografia z przedsiębiorczością i gospodarką przestrzenną ponad 11% wymiaru godzin i 15% punktów ECTS stanowią kursy z zakresu przedsiębiorczości. W tym samym uniwersytecie, na II stopniu studiów o specjalności geografia z podstawami przedsiębiorczości, kursy z zakresu przedsiębiorczości stanowią ponad 30% wymiaru godzinowego i 20% ogółu punktów ECTS uzyskiwanych podczas studiów.

Relatywnie korzystna sytuacja z tego punktu widzenia występuje także w jednostkach oferujących specjalność w zakresie turystyki, w ramach której studenci mają większe prawdopodobieństwo uczestniczenia w kursach z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością, poruszających zwłaszcza problematykę zarządzania i marketingu w turystyce oraz kontaktu z klientem – turystą. Najczęściej pojawiającymi się kursami w ofercie studiów geograficznych na specjalności turystycznej z problematyki przedsiębiorczości były: marketing turystyczny, ekonomiczne podstawy turystyki i obsługa ruchu turystycznego. Do jednostek oferujących stosunkowo wysoki udział godzin i punktów ECTS z zakresu przedsiębiorczości w ramach specjalności z turystyki na studiach geograficznych zaliczają się: Akademia Pomorska w Słupsku, studia I stopnia (udział godzin kursów z przedsiębiorczości wyniósł niespełna 11%, a punktów ECTS ponad 6%) i studia II stopnia (odpowiednio: ponad 7%, niespełna 8%), Uniwersytet Śląski, studia II stopnia (niespełna 9%, ponad 9%), Uniwersytet Wrocławski, studia II stopnia (niespełna 10%, ponad 8%), Uniwersytet Jagielloński, studia II stopnia (ponad 8%, niespełna 6%) oraz Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, studia I stopnia (ponad 5%, ponad 7%). Należy jednak zauważyć, że choć w wielu uczelniach oferta specjalności na kierunku geografia jest bardzo szeroka¹², to jednak ze względu na spadek liczby kandydatów i studentów na tym kierunku, szczególnie na

¹² Por. D. Piróg, *Rodzaje specjalności w geograficznym kształceniu akademickim w Polsce – moda czy odpowiedź na potrzeby rynku pracy*, w: *Efekty kształcenia geograficznego na różnych poziomach edukacji*, red. M. Tracz, E. Szkurlat, „Prace Komisji Edukacji Geograficznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, nr 1, Warszawa–Kraków 2011, s.139-146.

studiach niestacjonarnych, niektóre ze specjalności nie są wybierane przez studentów. Specjalności z zakresu przedsiębiorczości i turystyki są jednak z reguły chętnie wybierane.

Zdecydowanie mniej kursów z zakresu tematyki przedsiębiorczości zanotowano dla studiów ogólnogeograficznych i na specjalnościach z zakresu geografii fizycznej. W dwóch badanych jednostkach, na studiach II stopnia, nie znalazła się oferta żadnego kursu z tematyki bezpośrednio odpowiadającej przedsiębiorczości lub z nią związanej.

Analiza udziału godzin i punktów ECTS kursów z zakresu przedsiębiorczości we wszystkich planach studiów uczelni uwzględnionych w badaniach wykazała, że udział ten jest wyższy, zarówno w zakresie liczby godzin, jak i punktów ECTS dla studiów II stopnia i wyniósł: 6,9% godzin i 5,3% punktów ECTS, podczas gdy dla studiów I stopnia było to: 4,6% godzin i 4,5% punktów. W podziale na dwie kategorie: kursy z przedsiębiorczości i kursy związane z przedsiębiorczością, udział procentowy godzin i punktów ECTS był zdecydowanie wyższy dla kursów z przedsiębiorczości, stanowiąc 3,9% godzin i 3,4% punktów ECTS (dla kursów związanych z przedsiębiorczością było to zaledwie: 1,4% godzin i 1,4% punktów ECTS), przy czym ponownie widoczna była tutaj korzystniejsza sytuacja dla studiów II stopnia, dla których udział procentowy godzin dla kursów z przedsiębiorczości wyniósł 4,9%, a punktów ECTS – 3,6% (dla I stopnia studiów było to: 3,5% godzin i 3,3% punktów ECTS). Także w przypadku kursów związanych z przedsiębiorczością wyniki dla II stopnia kursów okazały się nieco korzystniejsze: 2% godzin i 1,7% punktów ECTS, podczas gdy dla I stopnia studiów było to: 1,1% godzin i 1,2% punktów ECTS (tab. 7 i 8).

Tab. 7. Udział liczby godzin kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie godzin wszystkich kursów według stopni studiów

Stopień studiów	Udział liczby godzin kursów z przedsiębiorczości w ogólnej liczbie godzin (%)	Udział liczby godzin kursów związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie godzin (%)	Udział liczby godzin kursów obu kategorii w ogólnej liczbie godzin (%)
I stopnia licencjackie	3,5	1,1	4,6
II stopnia magisterskie	4,9	2,0	6,9
Razem	3,9	1,4	5,3

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 8. Udział liczby punktów ECTS kursów z przedsiębiorczości i związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie punktów ECTS wszystkich kursów według stopni studiów

Stopień studiów	Udział liczby punktów ECTS kursów z przedsiębiorczości w ogólnej liczbie punktów ECTS (%)	Udział liczby punktów ECTS kursów związanych z przedsiębiorczością w ogólnej liczbie punktów ECTS (%)	Udział liczby punktów ECTS kursów obu kategorii w ogólnej liczbie punktów ECTS (%)
I stopnia licencjackie	3,3	1,2	4,5
II stopnia magisterskie	3,6	1,7	5,3
Razem	3,4	1,4	4,8

Źródło: opracowanie własne.

Efekty kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w programach studiów geograficznych

Analizie poddano także programy nauczania, w których zapisano kierunkowe efekty kształcenia zgodnie z wymogami odnośnie do wprowadzenia Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego. Okazuje się jednak, że spośród analizowanych

programów kształcenia tylko w dwóch uczelniach (Uniwersytet Pedagogiczny, Uniwersytet Śląski) zapisano efekty ogólnokierunkowe bezpośrednio odnoszące się do przedsiębiorczości, ściśle w nawiązaniu do zapisów tak zwanych obszarowych efektów kształcenia, tj.:

- [student – przyp. red.] zna ogólne zasady tworzenia i rozwoju form indywidualnej przedsiębiorczości wykorzystującej wiedzę z zakresu geografii (UP),
- potrafi myśleć i działać w sposób przedsiębiorczy (UŚ).

Ponadto w programach studiów UJ i UJK zapisano efekty, które można uznać za częściowo odnoszące się do postawy przedsiębiorczej:

- umie zaplanować badania z uwzględnieniem racjonalności nakładu pracy, kosztów finansowych i czasu (UJ),
- potrafi pracować w zespole i krytycznie oceniać własną rolę w grupie; potrafi określić priorytety służące realizacji określonych zadań (UJ),
- posiada aktualną i szeroką wiedzę na temat projektowania ścieżki własnego rozwoju i awansu zawodowego (UJK),
- potrafi profesjonalnie zaprojektować i realizować plan własnego rozwoju zawodowego (UJK).

Poza tym na niektórych uczelniach konstrukcja programów studiów zakłada formułowanie efektów specjalnościowych bądź modułowych, obok efektów ogólnokierunkowych. Pojawiają się więc w tym wypadku zapisy odnoszące się do przedsiębiorczości, ale są to efekty, które obejmują tylko studentów wybierających daną specjalność czy moduł. Przykładowo takie zapisy można znaleźć w programach UG, UP i UŚ. Warto zauważyć, że w porównaniu z innymi kierunkami studiów, na przykład analizowaną wcześniej gospodarką przestrzenną¹³, odniesienia do przedsiębiorczości w programach studiów geograficznych są bardzo rzadkie. Może to wynikać z mocno fizycznogeograficznego charakteru tych studiów w wielu jednostkach, co związane jest ze strukturą specjalizacji naukowej geografów w nich zatrudnionych.

¹³ Por. T. Rachwał, M. Płaziak, *Przedsiębiorczość w kształceniu w zakresie gospodarki przestrzennej w polskich uniwersytetach*, art. cyt., s. 198-263.

Podsumowanie i rekomendacje

Przeprowadzona analiza wskazuje, że przedsiębiorczość w programach kształcenia na kierunku geografia w świetle zapisów kierunkowych efektów kształcenia jest traktowana marginalnie, gdyż zupełnie brakuje lub są tylko pojedyncze efekty odnoszące się do tej problematyki. Nieco lepiej sytuacja wygląda w zapisach planów studiów, gdzie pojawiają się kursy z zakresu przedsiębiorczości i związane z przedsiębiorczością, jednak wiele z nich ma charakter fakultatywny, co oznacza, że niekoniecznie będą wybierane przez studentów. Tylko w programach UP w Krakowie i UJK w Kielcach zdecydowano się na wprowadzenie obligatoryjnego kursu w całości poświęconego przedsiębiorczości. Wydaje się zatem, że autorzy programów i planów studiów na kierunku geografia nie dostrzegają w pełni roli przedsiębiorczości w kształceniu, choć w ostatnich latach zajmuje ona coraz bardziej znaczące miejsce w całym systemie edukacji¹⁴. Pozostaje mieć nadzieję, że postawy przedsiębiorcze studentów w jakimś stopniu kształtowane są także na przedmiotach niezwiązanych z przedsiębiorczością, co ze względu na ograniczenia badawcze nie zostało sprawdzone. Wstępne analizy w tym zakresie programów (sylabusów) poszczególnych kursów na jednej z uczelni wskazują, że autorzy kursów niezwiązanych z przedsiębiorczością nie zakładają realizacji efektów kształcenia odnoszących się do tej problematyki. W tej sytuacji wydaje się konieczne wzmocnienie roli przedsiębiorczości w kształceniu geograficznym. Wynika to – jak zauważyli Z. Ziolo i T. Rachwał¹⁵ – z konieczności spojrzenia na współczesną geografę jako na naukę o zarządzaniu przestrzenią geograficzną. Przedsiębiorczość jest niezbędnym elementem tego zarządzania. Wynika to z faktu, że procesy przemian społeczno-gospodarczych i kulturowych układów przestrzennych, a także zmiany warunków przyrodniczych, wynikają z podejmowania określonych decyzji, u podstaw których leży przedsiębiorczość określonych decydentów – osób bądź zespołów, w tym – przedstawicieli władz samorządowych i centralnych. Przedsiębiorczość jest podstawowym czynnikiem przemian i w zasadniczym stopniu wpływa

¹⁴ Z. Ziolo, *Miejsce przedsiębiorczości w edukacji*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2012, nr 8, s. 10-23.

¹⁵ Z. Ziolo, T. Rachwał, *Entrepreneurship in Geographical Research*, art. cyt.

na rozwój układów przestrzennych różnej skali oraz przyczynia się do podnoszenia ich pozycji konkurencyjnej. Dlatego ważne wydaje się wyposażanie studentów geografii w wiedzę, umiejętności i kompetencje społeczne z tego zakresu, co pozwoli im na podniesienie swojej pozycji konkurencyjnej na rynku pracy, szczególnie na stanowiskach związanych z gospodarowaniem przestrzenią. Pozwoli to także na przygotowanie ich do pełnienia funkcji kierowniczych lub prowadzenia działalności gospodarczej w tym sektorze.

BIBLIOGRAFIA

- Bartoń M., *Przedsiębiorczość jako przedmiot matury 2008*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2005, nr 1, s. 255-258.
- Borowiec M., Rachwał T., *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych na lekcjach geografii wyzwaniem edukacyjnym w procesach globalizacji*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2011, nr 7, s. 321-332.
- Cieślik J., *Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości na poziomie akademickim*, w: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, red. P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 71-80.
- Entrepreneurship in Higher Education, especially within Non-business Studies. Final Report of the Expert Group*, European Commission, Directorate-General for Enterprise and Industry, 2008.
- Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie. Europejskie Ramy Odniesienia*, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luxembourg 2007.
- Kurek S., Rachwał T., *The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union*, „Europa XXI” 2010, nr 19, s. 127-142.
- Piróg D., *Destinations of Geography Graduates on the Labour Market in Poland and Other Countries*, „Geographia Polonica” 2014, vol. 87/1, s. 95-112.
- Piróg D., *Do Geography Degree Programmes Facilitate a Smooth Transition to the Job Market? Reflections of Working and Job-seeking Graduates in Poland*, „Journal of Geography in Higher Education” 2014, 38/2, s. 1-20.
- Piróg D., *Rodzaje specjalności w geograficznym kształceniu akademickim w Polsce – moda czy odpowiedź na potrzeby rynku pracy*, w: *Efekty kształcenia geograficznego na różnych poziomach edukacji*, red. M. Tracz, E. Szkurłat, „Prace Komisji Edukacji Geograficznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, nr 1, Warszawa – Kraków 2011, s. 139-146.
- Piróg D., *Wybrane determinanty tranzycji absolwentów studiów wyższych na rynek pracy. Dylematy współczesnego rynku pracy*, „Studia

- Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydziałowe UE w Katowicach” 2013, nr 160, s. 131-138.
- Rachwał T., *Chapter 9. Entrepreneurship Education as a Growth Stimulus for Family Firms*, w: *Exploring the Dynamics of Entrepreneurship*, red. A. Surdej, K. Wach, A. Marszałek Publishing House, Toruń 2010, s. 139-156.
- Rachwał T., *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w edukacji szkolnej*, w: *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, t. II, red. B. Muchacka, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Akademia Pedagogiczna w Krakowie, Kraków 2006, s. 427-434.
- Rachwał T., Kudelko J., Tracz M., Wach K., Kilar W., *Projekt podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości w zakresie rozszerzonym dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2008, nr 4, s. 322-334.
- Rachwał T., Płaziak M., *Przedsiębiorczość w kształceniu w zakresie gospodarki przestrzennej w polskich uniwersytetach*, w: *Gospodarka przestrzenna – doświadczenie i wyzwania procesu kształcenia*, red. P. Churski, T. Kudłacz, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN” 2013, z. 251, s. 198-263.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 2 listopada 2011 r. w sprawie Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego, 2011, Dziennik Ustaw Nr 253, poz. 1520.
- Wach K., *Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2013, nr 9, s. 246-257.
- Wach K., *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw. Rozwój przez umiędzynarodowienie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Wach K., *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian*, w: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, red. P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 120-127.
- Ziolo Z., *Miejsce przedsiębiorczości w edukacji*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2012, nr 8, s. 10-23.
- Ziolo Z., Rachwał T., *Entrepreneurship in Geographical Research*, w: *Contemporary Issues in Polish Geography*, red. P. Churski, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2012, s. 135-155.